

ВІДГУК

офіційного опонента – кандидата філологічних наук, доцента Журби Світлани Степанівни на дисертацію *Підодвірної Марії Ігорівни «Феномен ненадійного наратора в українській прозі ХХ століття: історико-літературний вимір»*, висунуту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук (доктора філософії) зі спеціальності 10.01.01 – українська література (Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, 2020)

Наративний дискурс обумовлений співвідношенням між розповіддю і наративним текстом. Наратив є одним з актуальних та дискусійних у сучасному літературознавстві, адже детермінований різноманітними формами та рівнями розповідання у літературному творі. Такий підхід до літературного твору полягає у встановленні комунікативної природи тексту на його структурному рівні, визначенні багаторівневості розповідного процесу, специфіки суб'єктних дискурсів (розповідних інстанцій) у творі, їх ролі і співвідношення у тексті.

Авангардна та постмодерна проза близька способом зображення дійсності, карнавалізацією, маскуванням та типом оповідача. Трансформаційні процеси, що відбувалися в літературі цих періодів визначили жанрові модифікації творів та своєрідність наративної моделі. Жанрово-стильові структури творів не піддаються зведенню до типологічного знаменника, а індивідуальний стиль письменника відображає його світобачення і світосприйняття через окремі специфічні мовні засоби, способи оповіді, оригінальне авторське їх вираження.

Нарацію вважають засадничим принципом епічних творів. Розкриття наратологічних аспектів авангардної та постмодерної прози, способів подання та розподілу оповідних подій в межах прямого чи опосередкованого діалогу письменника й читача є актуальним у сучасному науковому дискурсі. Дисертація Марії Ігорівни Підодвірної є наочним підтвердженням цього.

Предметом усебічного філологічного аналізу у роботі стали повість В. Винниченка «На той бік», новела Миколи Хвильового «Я (Романтика)», романи В. Домонтовича «Доктор Серафікус», Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо...», Гео Шкурупія «Двері в день», трилогія Ю. Андруховича «Рекреації», «Московіада», «Перверзія». Художній дискурс

цих творів маркований експериментальністю, грою з читачем, деконструюванням смислів, плюралізмом, інтертекстуальністю, деканонізацією тексту. Марія Підодвірна у роботі доповнює парадигму досліджень щодо наративної організації текстів. Засновком наукової концепції дисертантка ставить засади ненадійної нарації та особливий статус ненадійного наратора як ключової фігури, яка забезпечує історико-літературні виміри експериментального письма та постмодерністського тексту.

Композиційна цілісність дисертації виявляється у структуруванні роботи, заснованої на розкритті закономірностей реалізації ненадійної нарації в українській літературі 20-30-х рр. ХХ ст., типів ненадійного наратора у постмодерністських романах Ю. Андруховича, особливостей наративу як складової частини дискурсивної реальності, типів наративу, трансформації наративних структур відповідно до художньо-історичного розвитку.

Дисертантка вдало поєднала культурно-історичний, порівняльно-типологічний, структурно-функціональний, психологічний, біографічний методи та рецептивний, наративний підходи до аналізу художнього тексту. Такий синтез літературознавчих стратегій сприяє всебічному висвітленню наукової проблеми й свідчить про обізнаність авторки з сучасними теоретико-методологічними підходами до аналізу творів. Представлена робота безперечно має теоретичну і практичну цінність, створює можливості для подальшого системного вивчення українського письменства ХХ століття.

Вивчення матеріалів поданої до захисту дисертації Марії Ігорівни Підодвірної «Феномен ненадійного наратора в українській прозі ХХ століття: історико-літературний вимір» та опублікованих за її темою праць дає підстави віднести наукову працю до сучасних досліджень наратології, оскільки в роботі визначено та успішно розв'язано низку актуальних завдань.

У першому розділі роботи здійснено огляд наукових студій, у яких окреслено формування дискурсу ненадійного наратора в художніх текстах; проаналізовано основні праці, присвячені наративній природі художнього твору. Простудіювавши думки авторитетних літературознавців (М. Абрамса, В. Бута, Дж. Принса, Дж. Фелана, С. Четмена), дисертантка

найобґрунтованішим вважає тлумачення М. Абрамса щодо «ненадійного наратора» (с. 35). Звертаючись до теорії карнавалізації М. Бахтіна, дослідниця вказує на розвиток карнавального стилю в українській літературі 20-30-х років ХХ століття, зумовлений суспільно-політичною атмосферою, історико-літературним контекстом, а також особливим типом світобачення українських письменників. У роботі вказано на спорідненість ознак метажанру мініпепі; зосереджено увагу на категорії іронії. Дисертантка акцентує увагу на образі трикстера, який веде провокативну ненадійну розповідь, відмовляючись від норм, займає позицію іншого (с. 46). У творах постмодернізму роль ненадійного наратора визначається ігровою природою тексту, оскільки карнавал перетворюється на кітч. У цьому аспекті важливими є міркування дослідниці щодо ролі іронії, органічно присутньої у ситуації ненадійної нарації у творах Ю. Андруховича. У роботі Марія Підодвірна виділяє «функції іронії у структурі ненадійної нарації: 1) комунікативний засіб діалогу між автором та імпліцитним читачем; 2) іронія (анекдот) як інструмент сюжету, композиції, характеротворення; 3) іронія здійснює кастинг читачів – відкидає зайвих і залишає тих, хто чує; 4) іронія перевіряє адекватне сприйняття читачем авторської ідеї; 5) іронія демонструє, що за плечима ненадійного наратора автор і читач перебувають на одному морально-етичному рівні; 6) іронічно зображуючи персонажа, автор підкреслює множинність виявів людського» (с. 54-55).

Авторка роботи демонструє широку ерудицію щодо новітніх досягнень української та зарубіжної наукової думки в галузі наратології. Шляхом аналітичного узагальнення основних напрямів та здобутків наратологічних студій у роботі окреслено основні риси ненадійного наратора, мініпепіну традицію, висвітлено релевантні поняття, з'ясовано специфіку комунікації автора і читача у постмодерному творі.

У другому розділі розглянуто деструкцію наративів та нові форми репрезентації ненадійної нарації в українській прозі першої половини ХХ століття, зокрема у творах В. Винниченка, Миколи Хвильового, В. Домонтовича, Майка Йогансена, Гео Шкурупія. Дисертантка вказує на

приховану гомодієгетичну нарацію у повісті В. Винниченка «На той бік», що виражена через внутрішню фокалізацію наратора-персонажа: його роздуми, спогади, що зумовлюють зміну інстанції – герой розповідає про себе самого від третьої особи. Для підтвердження цього аргументу дисертантка вказує, що у тексті «реалізуються функції гомодієгетичного наратора в екстрадієгетичній ситуації. Наратор розповідає історію, де виявляє себе двояко: і як персонаж, і як викладова інстанція, що прагне до максимального відсторонення від безпосередньої подієвості задля створення враження цілковито об'єктивної розповіді «про себе»» (с. 81). Ознаками ненадійного наратора у творі В. Винниченка дослідниця вважає іронію і когнітивні дисонанси, подвійні, іноді суперечливі ефекти.

Простежуючи викладову організацію новели «Я (Романтика)» Миколи Хвильового, Марія Ігорівна приходить до висновку, що письменник у творі використав прийом роздвоєння і так досягнув ефекту читацького балансування між різними кутами зору.

Грунтовний аналіз роману В. Домонтовича «Доктор Серафікус» засвідчив авангардну практику наративу: деформацію оповіді у структурі тексту, дисонанс між подіями та їхньою оцінкою, експресивно забарвлене суб'єктивне мовлення, апеляції до читача. Наративна особливість твору визначається ненадійністю нарації та упередженістю персонажа, суперечностями між коментарями наратора і тим, як він себе виявляє. У роботі визначено гру автора-інтелектуала на різних рівнях: гра зі смислами, іменами персонажів (Вер, Серафікус, Комаха), гра з читачем, формою наратування; визначено позицію творця-оповідача у наративній структурі роману; іронічний модус оповіді.

Виразно окреслений характер наративної організації оповіді твору Майка Йогансена «Подорож ученого доктора Леонардо і його майбутньої коханки прекрасної Альчести у Слобожанську Швейцарію» дозволив авторці роботи вказати на нетрадиційну наративну форму, мініпепейну традицію (багатофабульність і багатосюжетність), іронічну, стилістичну та словесну гру автора. Іронія у романі, на думку дисертантки, виступає самотійним

принципом художньої творчості митця і, водночас, механізмом дистанціювання ненадійного наратора та імпліцитного автора. Маркерами ненадійної нарації у творі Марія Підодвірна вважає постійне вагання читача щодо статусу художнього світу, який він сприймає; когнітивні дисонанси як реакція на різку зміну подій та невідповідності у тексті; недовіру до сказаного наратором і тотальну його іронічність; «відкритість» прийомів письма (с. 128-130). Цікавими є спостереження дисертантки щодо деформації розповіді у творі, авторського створення ефекту написання роману у «реальному часі», тобто на очах у читача, карнавалізації, містифікації, маскуванню, гіперболізації, діалогу автора-фокусника з читачем.

Авторську викладову стратегію, відчитувану на різних рівнях, простежуємо при аналізі роману Гео Шкурупія «Двері в день». Ретельне прочитання роману дозволило Марії Ігорівні вказати на майстерно реалізовану мініпепею як квінтесенцію карнавального світовідчуття; розбіжності між автоописом наратора та враженням, справленим на читача; протиріччям між викладом подій та їх інтерпретацією; поєднання реального та ірреального світів; когнітивну обмеженість персонажа (стан сп'яніння, зміненої свідомості). Авторка роботи акцентує увагу на мініпепейній традиції та інстанції наратора, що актуалізуються у творі: «наявність сміхового елемента, нелінійне розгортання подій, неоднорідність нарації, гра з читачем, апеляції до реципієнта (с. 132). Експериментування з принципами організації художнього твору (еклектичне поєднання різних жанрів) визначає й ускладнену наративну структуру, присутність ненадійного наратора, викладову тактику роману, руйнацію кордонів читацького очікування.

Виправданою є спроба Марії Ігорівни у третьому розділі роботи визначити інстанцію ненадійного наратора в романах Ю. Андруховича через різні форми оповіді. Ю. Андрухович експериментує з організацією іронічного дискурсу, в якому чільну роль відіграє ненадійний наратор: наратор-режисер у «Рекреаціях», наратор-alter ego у романі «Московіада», наратор-маска у «Перверзії». Дисертантка досліджує різні типи ненадійного наратора у трилогії автора, простежує ознаки ненадійної нарації (за А. Ньоннінгом).

Художні особливості роману «Рекреації», на думку дослідниці, виявляються у кількоплощинній розповіді, що створює ілюзію об'єктивності, повної інформативної картини, яка взаємодоповнюється нараторами різних рівнів. Поліфонічність роману маркована мінніпейною традицією, карнавалізацією, амбівалентним зображенням художнього світу, грою з наративними рівнями. Це дозволило дисертантці зробити висновок про вихід письменника за класичні форми текстотворення: ненадійний наратор-режисер творить провокативну розповідь і пропонує свій погляд на події через сценарій свята, в якому він є ключовою постаттю (с. 160).

Ефект ненадійності у романі «Московіада» реалізований через роздвоєння сутності героя (нарація ведеться то від другої особи однини, то від першої). Опозиція голосів «ти-я» є основним принципом структурування роману. Прочитання твору з погляду інтертекстуальності дозволило дослідниці вказати на «імпліцитне навантаження тексту-донора (цитат, алюзій) є суб'єктивною категорією, адже художній ефект повністю залежить від інтерпретаційних можливостей реципієнта» (с. 165). Наративний код у творі позначений суперечностями у дискурсі наратора, експресивністю, суб'єктивністю оповіді, амбівалентним сприйняттям художньої дійсності.

Нетрадиційний наратив роману «Перверзія», на думку дослідниці, визначає ненадійність наратора у текстовій грі, у якій режисер-інтелектуал іронізує над реципієнтом. Важливу роль відіграє трикстер, що вдається до трансформацій та перетворень. Однією з форм його вияву є маскування, що дало підстави дисертантці константувати подвійне кодування смислів у романі через маску автора, маску наратора, маску персонажа.

Опоноване дисертаційне дослідження виконано на високому фаховому рівні. Авторкою продемонстровано послідовний характер викладу думки, ґрунтовне опрацювання порушених теоретичних проблем. Достовірність результатів дослідження та аргументована, логічна послідовність наукових положень відповідає поставленій меті й завданням роботи. Наприкінці кожного розділу подаються переконливі висновки. Із загальних висновків випливає, що проблема дослідження є актуальною, складною та динамічною. Дисертантка

уміло оперує сучасним термінологічним апаратом. Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків та рекомендацій, сформульованих у дисертації як і з погляду сучасних науково-теоретичних досліджень, так і з позицій практичної реалізації, є достатнім.

Акцентуючи безперечну актуальність обраної теми, новизну й обґрунтованість висновків, сформульованих у дисертації, належний рівень її виконання, висловимо також певні критичні міркування та рекомендації:

1. Прочитання творів Миколи Хвильового, Гео Шкурупія, Майка Йогансена, В. Домонтовича у контексті української епіки 20-30-х років є важливими і знаковими. Види та функції ненадійних гомодієгетичних нараторів у творах цих митців безперечно вже розглядалися літературознавцями. Проте слід було б детальніше вказати на епічну позицію оповідача, наративну структуру інших творів цих письменників для увиразнення власне авторської наративної стратегії.

2. У процесі аналізу прози варто прочитати наративну стратегію творів Ю. Андруховича у контексті української та зарубіжної літератури доби.

3. Аналізуючи роль ненадійного наратора у структурі твору Миколи Хвильового «Я (Романтика)», дисертантка вказує, що «Читач не може зробити однозначний висновок щодо Я і відповісти на питання, чи він є героєм, чи злочинцем. Трагізм ситуації полягає в тому, що шансів на інакшість у Я не було. Я остаточно і без вороття втягнений у злочинний вир і його бунтівна душа не сподівається на виправдання, та в підсумку – отримує його від читача» (с. 97-98). Безперечно, в умовах тогочасної дійсності людині важко було визначитися у суспільно-політичних перипетіях, прийняти певну ідеологію. «Я» (головний герой) новели підтримує більшовицьку ідеологію, сліпо вірить ідеї «загірної комуни», задля якої іде на вбивство тисяч безневинних людей і своєї матері. Тож очевидно він є злочинцем. Звичайно, можна було б дискутувати з приводу його роздвоєного «Я», відтворення подій у підсвідомості. Засліпленість героя прекрасною мрією не виправдовує його злочини. То чи справді читач виправдовує «Я»?

Наведені зауваження та пропозиції не знижують наукового та практичного значення результатів роботи, вони носять характер побажань і спонукають до дискусії, формою якої й є офіційний захист дисертаційного дослідження.

Зміст дисертації та її виклад свідчать про завершене наукове дослідження, в якому розв'язано концептуальні науково-практичні завдання, поставлені авторкою, досліджено нарративну стратегію експериментальної та постмодерної прози, і є однією із структуротворчих для української літератури ХХ століття. Роботу виконано згідно з новітніми вимогами до оформлення наукових праць, із використанням сучасних емпіричних і теоретичних методів опрацювання аналітичної інформації та художнього текстового матеріалу. Надруковані матеріали відображають основні положення дисертації. За її результатами опубліковано 8 наукових статей, з яких: сім опубліковано у фахових виданнях України, одна публікація – у закордонному часописі (усі статті одноосібні).

Наукова новизна розкрита в основних положеннях та висновках роботи. Зміст автореферату ідентичний основним положенням дисертаційного дослідження.

Дисертація «Феномен ненадійного наратора в українській прозі ХХ століття: історико-літературний вимір» відповідає спеціальності 10.01.01 – українська література, виконана відповідно до вимог пп. 11, 12, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», які висуваються до кандидатських дисертацій. Зазначене дає підстави для присудження Підодвірній Марії Ігорівні наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література.

Кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української та світової
літератур
Криворізького державного
педагогічного університету

С.С. Журба

